

بررسی تأثیر ساختار دگرگونی‌ساز بر ساختاربنندی تفکر دینی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

علیرضا مختاری*

چکیده

این پژوهش در پی آن است که تأثیر ساختار دگرگون‌ساز را بر روی ساختاربنندی تفکر دینی بعنوان یکی از اجزا ساختارکنشی مورد مطالعه قرار دهد. برای بررسی این موضوع ابتدا با استفاده از مباحث نظری چهارچوبی برای ساختاربنندی تفکر دینی مشخص گردیده و بعد ساختار دگرگونی‌ساز بعنوان فرضیه‌های پژوهش باتوجه به چهارچوب نظری طرح گردید که عبارتند از: ارزشهای شخصی، رضایت، اوقات فراغت، خانواده، عوامل فردی و برای سنجش آن از روش تحقیق میدانی و همچنین از ابزار اندازه‌گیری مصاحبه، پرسشنامه استفاده شد. بدین ترتیب که از جامعه آماری ۲۱۷۵۰ با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه ۳۲۵ نفر از دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز بصورت تصادفی انتخاب شده است. نتایج بدست آمده به شرح زیر است:

- ۱- متغیرهای خانواده نقش مهمی در تغییر ساختار دینی بر عهده دارند که از جمله می‌توان به مذهبی بودن خانواده، مشورت والدین، مشورت با والدین و نیز به تحصیلات پدر و مادر اشاره نمود.
- ۲- نتایج بدست آمده از عوامل فردی نشان می‌دهد که ادعای تضعیف کامل ساختار تفکر دینی در جوانان صحت ندارد و بخشی از تفاوت‌ها امری طبیعی بوده و به اقتضای سنی دانشجویان مربوط می‌شود.
- ۳- بررسی متغیر رضایت نشان می‌دهد که عدم رضایت از جامعه بخصوص در جوامع دینی باعث تضعیف ساختار تفکر دینی می‌شود.
- ۴- نتایج حاصل از متغیر ارزشهای شخصی نشان می‌دهد که رواج یافتن ارزشهای مادی در جامعه و در آمدن آنها بصورت وجدان جمعی باعث تضعیف ساختار تفکر دینی دانشجویان شده است.
- ۵- بررسی متغیر اوقات فراغت نشان می‌دهد که ورزش، شرکت در محافل مذهبی، صحبت با خانواده و استفاده از تلویزیون در گروه دینداران باعث تقویت ساختار تفکر دینی دانشجویان و نیز استفاده از ماهواره، موسیقی غیرایرانی و خواب و انجام دادن کار بی‌هدف باعث تضعیف ساختار تفکر دینی دانشجویان می‌شود.
- ۶- بررسی متغیر مشکلات نشان می‌دهد که وجود مشکلات مادی، بیکاری، ازدواج، فساد اجتماعی و نگران آینده بودن و نیز کمبود امکانات دانشگاه و مشکلات موجود در ادامه تحصیلی موجب تضعیف ساختار تفکر دینی در دانشجویان شده است.

واژگان کلیدی: ساختاربنندی، ساختاربنندی تفکر، ساختاربنندی تفکر دینی، ساختاربنندی تفکر اجتماعی،

ساختار دگرگون‌ساز، ساختار کنشی، ساختار زمانی.

مقدمه

انسان براساس فرایند جامعه پذیری، اجتماعی شدن و تعامل متقابل اجتماعی، رفتارهای گوناگون را می‌آموزد و با الگوهای رفتاری، نهادها، گروهها و... آشنا می‌شود، ارزشها و هنجارهای جامعه را می‌شناسد و براساس آنها ساختار فکری خرد را تشکیل می‌دهد و نسبت به امور و موضوعات مختلف نگرشها، وجهه نظرها، گرایشهای خاص و بطور کلی ساختار فکری خاصی نسبت به آن پیدا می‌کند و این ساختار تفکر، او را از دیگر انسانها آشکار و نهان در کنشهایش مقابل پدیده‌های مختلف متمایز می‌سازد (برم و کازین، ۱۹۹۹^{۱۴}؛ ارنسون، ویلسوناکرت^{۱۵}، ۱۹۹۹؛ تیلور، پیلاووسیرز^{۱۶}، ۲۰۰۰).

در یک جامعه دینی، دین به عنوان یکی از نهادهای اصلی جامعه محسوب می‌شود. بر این اساس یکی از ساختارهای تفکر خاص هر فرد، ساختار تفکر دینی اوست. از آنجا که انسان موجودی انعطاف‌پذیر است ساختار تفکر دینی او نیز ثابت نیست بلکه در اثر برخورد با محرکهای مختلف که می‌توان آنرا نیز تحت عنوان (ساختارهای دگرگونی^{۱۷}) مطرح کرد، تغییر شکل می‌دهد.

دارا بودن ساختار تفکر دینی ضعیف در افراد و در نتیجه سست شدن پایبندی دینی بنا برتأثیر ساختار دگرگون‌ساز، در بعد فردی موجب عدم پاسخگویی به یک نیاز فطری انسان و در نتیجه کاهش توان تحمل مصائب زندگی، فرافکنی، بی‌هدفی، سردرگمی و بحران هویت را بدنبال داشته و در بعد اجتماعی نیز تضعیف انسجام اجتماعی، عدم وابستگی افراد به نظام اجتماعی (گروه مرجع خودی)، تقویت گروه مرجع بیرونی و ورود ارزشهای گروه مرجع جدید و تشدید تغییر ارزشهای دینی را به دنبال خواهد داشت (رفیع پور، ۱۳۷۶، ص ۳۰۷).

هدف کلی این مقاله بررسی تأثیر ساختار دگرگون‌ساز بر ساختار تفکر دینی می‌باشد که برای رسیدن به این هدف، شکل‌گیری ساختارهای متفاوت تفکر دینی در دانشجویان تحت تأثیر ساختارهای دگرگون‌ساز تفکر در قالب فرضیه‌های پژوهش شامل: ارزشهای شخصی، رضایت،

¹⁴ -Brehm&Kassin

¹⁵ -Aronson.Wilson&Akert

¹⁶ -Taylor.Paplau&Cears

¹⁷ -Action Structures

اوقات فراغت، خانواده و عوامل فردی که براساس نظریه ها و تحقیقات انجام یافته مطرح شده که در جدول شماره ۱ به اختصار بیان می شود.

جدول شماره ۱: نظریه ها و فرضیه های مطرح شده در تدوین ساختار دگرگون ساز

ردیف	فرضیه ها (ساختار دگرگونی ساز)	نظریه های مطرح شده در مورد فرضیه	تعدادی از تحقیقاتی که در آن فرضیه های مورد نظر تائید شده است
۱	عوامل فردی	هیس، ریدینگ، هانس بیکر	شعبانپور، ندیمی، شریفی، کشاورز
۲	ارزشهای شخصی	دورکیم، راکچ، شوارتز، اسپرانگر، مک کلینترک	رفیع پور، ندیمی، کشاورز
۳	رضایت	بلاولند، ردینگ، روزن اشتیل	رفیع پور، ندیمی، رضایی، رائی
۴	عوامل خانوادگی	هرگ، کاول، پتریلو	رفیع پور، ندیمی، شریفی، کشاورز
۵	اوقات فراغت	دورکیم، نورد، راکچ	رفیع پور، بلالی، شعبانپور، شاهمحمدی، شریفی، کشاورز
۶	مشکلات	مازلو، آلدرفر، شوارتز، هویزمن	رفیع پور، ندیمی، رائی

بررسی ادبیات پژوهش

در این بررسی ابتدا به بررسی نظراتی که در تدوین نظری این مقاله در زمینه ساختار بندی تفکر و ساختار بندی دینی نقش داشته اند می پردازیم.

در روند تحول در مفهوم ساخت در جامعه شناسی به طور گذرا می توان به نوکارکردگرایی (جفری الگزاندر^{۱۸})، نظریه های کشمکش (دارندورف^{۱۹}، ۱۹۵۹-۱۹۵۸) (پیربرگر^{۲۰} ۱۹۶۳) (رندل کالینز^{۲۱} ۱۹۷۵) (گوندرفرانک^{۲۲}، ۱۹۷۴-۱۹۶۶) مارکسیسم ساختاری (آلتوسر، پولانزاس، گودلیه)^{۲۳} مابعد ساختارگرایی (میشل فوکو و ۱۹۴۲-۱۹۲۶) نظریه نظامها (والتر باکلی^{۲۴}) نظریه شبکه

¹⁸-Alexander-Jeffrey

¹⁹-Dahrendorof-Ralf

²⁰-Berger-Peter

²¹-Colins-Ranall

²²-Gunder Frank-Andre

²³-Althudder.poulantzas&Godelier

²⁴-Faucault-Michel

²⁵-Buckley-Walter

(رانلدبرت .گوانووتر) ساختارگرایی (پیتر بلاو^{۲۶}) ساختارگرایی (گافمن^{۲۷}) نظریه تکوین شکل (آرچر) ساختاربندی (آنتونی گیدنز^{۲۸}) ساختمان ذهنی (پیروردیو^{۲۹}) اشاره نمود. در رهیافت نظری این پژوهش و برای تدوین الگوی ساختار فکری از ساختار گرایی گافمن، نظریه ساختارگرایی پیتر بلاو، نظریه ساختمان ذهنی بوردیو، نظریه ساختاربندی گیدنز استفاده شده که به بیان مختصری از این نظریه‌ها می‌پردازیم.

ساختار گرایی گافمن

گافمن به فراسوی ماورای موقعیتهای روزانه نگاه می‌کرد تا ساختارهایی را پیدا کند که به گونه‌ای نامرئی بر موقعیتهای روزانه تسلط دارند این ساختارها همان نمودارهای تفسیری هستند که افراد را قادر می‌سازند تا رخدادهای زندگی شخصی و جهانشان را ادراک و تعیین ماهیت و موقعیت کنند و بر هر یک برچسبی مناسب زنند. چهار چوبها از طریق معنی‌دار ساختن رخدادها، در جهت سازمان دادن تجربه و راهنمایی کنش فردی یا جمعی عمل می‌کنند (اسنو و دیگران، ۱۹۸۶، ص ۴۶۴).

وی در تحلیل‌های خود سه دسته از ساختارها را بیان می‌کند: ساختار تعامل، ساختار خود و ساختار تجربه. منظور از ساختارهای تعامل مجموعه مشترکی از قواعد و تعهدات و نیز شناخت ضمنی ما از چگونگی ساخت و شناخت یک رشته تعاملات اجتماعی است که ساختاری پایا و درونی شده را تشکیل می‌دهد که از اجزای این ساختار (مبادله‌ی اصلاحی^{۳۰}) (عذر خواهی، درخواست و توجیه) و (مبادله هم‌دلانه^{۳۱}) (سلام و درود، بدرود و خداحافظی و نظائر آن) را می‌توان نام برد (گافمن، ۱۹۸۱، ص ۸۲).

از نوشته‌های گافمن می‌توان چنین برداشت نمود که گافمن سه مدل را برای تشکیل ساختار خود ارائه می‌دهد:

²⁶-Blau-peter

²⁷-Goffman-Erving (Structuralism)

²⁸-Giddens-Anthony

²⁹-Bourdieu-Piere

³⁰-remedial intervhange

³¹-supportive interchange

مدل ۱- در این مدل گافمن خود را به دو موجودیت تقسیم می‌کند: تفکیک- شخصیت^{۳۲} و بازیگر^{۳۳} که در این مدل اصلی‌ترین مسئله‌ی مورد توجه گافمن سازماندهی و مدیریت نقش‌ها (یا شخصیت‌ها) است که بر عهده خود به عنوان یک بازیگر است.

مدل ۲- در این مدل به خود به عنوان محصول مجموعه‌ای از شرایط اجتماعی-بخصوص سازمانی، نگریسته می‌شود از نظر گافمن عدم رعایت نقش و زیر پا گذاشتن یک نیاز اساسی اجتماعی است (گافمن، ۱۹۸۰، ص ۲۴۴).

مدل ۳- در این مدل خود مبتنی بر یک هویت آگاه که هم در زمان و هم در فراسوی نقش‌های مشخص قرار می‌گیرد و هم شیوه‌ای منسجم برای پیوند نقش‌ها به سرگذشت‌های فردی ارائه می‌دهد، مجموعه‌ای از نظم‌ها و اختیارات را برای مدیریت، داد و ستد انگیزه‌ها و انتظاراتی که برای نقش‌های خاص نوشته شده است را فراهم می‌آورد (کیدنز، ۱۹۸۷، ص ۱۸).
گافمن در ساختار تجربه به دنبال آن بود که نشان دهد شالوده‌ی اساسی توجه راهبردی به شکل دهی و تفسیر اطلاعات و هم فهمی، شرایط و الزامات اجتماعی است که سازندهی مشارکت و دست اندرکاری در نظم تعاملی است (ویلیامز، ۱۹۸۰، صص ۴-۲).

نظریه ساختاری پیتر بلاو

بلاو وظیفه جامعه‌شناس را تحلیل ساختاری صورت‌های گوناگون تمایز، روابط متقابل این صورت‌ها، شرایطی که آنها را ایجاد و دگرگون می‌کنند و دلالت‌هایشان برای روابط اجتماعی، می‌داند (بلاو، ۱۹۷۷، صص ۶ و ۷).

بلاو ساختار اجتماعی را بدین سان تعریف می‌کند: (توزیع جمعیتی مردم در جایگاه‌های اجتماعی به موازات خطوط گوناگون، جایگاه‌هایی که بر روابط نقش مردم و کنش متقابل اجتماعی آنها تأثیر می‌گذارند) (بلاو، ۱۹۷۵، ص ۲۲۲).

در بحث از روابط متقابل بلاو دو عامل را تشخیص می‌دهد که جایگاه‌های اجتماعی را به هم پیوند می‌دهند، نخستین عامل، هم گروهیهای اجتماعی گوناگون مردم است و دومین عامل

³²- performer

³³- self-as-performer

فراگرد تحرک اجتماعی می‌باشد که او را به معنای گسترده‌اش به عنوان تمامی تحرک‌های مردم میان جایگاه‌های اجتماعی در نظر می‌گیرد.

بلاو در بحث از تمایز اجتماعی، دو نوع عامل ساختاری را مطرح می‌کند. عوامل اسمی و عوامل ساختاری. عوامل اسمی عواملی هستند که باعث تمایز گروه‌ها از هم دیگر می‌باشند که از این عوامل می‌توان جنسیت و نژاد را مطرح کرد. و عوامل ساختاری نیز عواملی هستند که بصورت درجه‌بندی شده می‌باشند که این عوامل مردم را از جهات منزلتی متمایز می‌سازند که تفاوت‌های مردم از جهت درجه‌بندی مشخص می‌شوند.

عوامل مورد نظر بلاو، به ویژه عوامل ساختار اسمی، درجه یکپارچگی را تعیین می‌کنند. در مجموع، یکپارچگی زمانی رخ می‌دهد که بخشی از یک جامعه بر پایه عواملی چون سن، جنس، نژاد، شغل و همسایگی، به درجه بالایی از همانندی دست یافته باشند (بلاو، ۱۹۷۵، ص ۲۳۳).

ساختمان ذهنی پیر بوردیو

ساختمان ذهنی به (ساختارهای ذهنی یا شناختی) اطلاق می‌شود که انسانها از طریق آنها با جهان اجتماعی برخورد می‌کنند. انسانها مجهز به یک رشته طرح‌های ملکه ذهن شده اند که با آنها جهان اجتماعی شان را ادراک، فهم، ارزیابی و ارزش گذاری می‌کنند. از طریق همین طرح‌های ذهنی است که آدمها عملکردهای شان را تولید کرده و آنها را ادراک و ارزش گذاری می‌کنند. در واقع می‌توان گفت که ساختمان ذهنی همان ساختارهای اجتماعی تجسم یافته و ملکه ذهن شده است (بوردیو، ۱۹۸۴، ص ۴۶۸).

ساختمان ذهنی به انسانها اجازه می‌دهند که جهان اجتماعی شان را درک کنند، ولی وجود انواع ساختمانهای ذهنی نشان می‌دهد که جهان اجتماعی و ساختارهای آن به گونه یکنواخت بر همه کنشگران تحمیل نمی‌شود. ساختمان ذهنی موجود در هر زمانی طی فراگرد تاریخی جمعی ساخته و پرداخته می‌شود: «ساختمان ذهنی که فرآورده تاریخ است، عملکردهای فردی و جمعی را بر وفق طرح‌های ایجاد شده به وسیله تاریخ تولید می‌کند (بوردیو، ۱۹۷۷، ص ۸۲). ساختمان ذهنی اصولی را فراهم می‌سازد که آدمها بر پایه آنها گزینش می‌کنند و تمهیداتی را که در جهان اجتماعی به کار می‌برند انتخاب می‌کنند (بوردیو، ۱۹۸۴، ص ۴۶۶).

نظریه ساختاربندی^{۳۴} آنتونی گیدنز

پهنه اساسی بررسی علوم اجتماعی، برابر با نظریه ساختاربندی، نه تجربه کنشگر فردی است و نه وجود هر گونه کلیت اجتماعی، بلکه این پهنه همان عملکردهای اجتماعی است که در راستای زمان و مکان سامان می‌گیرند (گیدنز، ۱۹۸۴، ص ۲).

و هر کنش اجتماعی نیز در برگیرنده ساختاری است. و هر ساختاری به کنش اجتماعی نیاز دارد. و عاملین و ساختار به گونه جدایی ناپذیری در فعالیت یا عملکرد جاری بشری درهم تنیده‌اند.

فعالتهای انسانی را کنشگران اجتماعی به وجود نمی‌آورند، بلکه این فعالیتها از طریق همان راههایی که انسانها خودشان را به عنوان کنشگر مطرح می‌سازند، پیوسته ایجاد می‌شوند و عوامل انسانی از طریق فعالیتهايشان شرایطی را به وجود می‌آورند که این فعالیتها را امکان‌پذیر می‌سازد (همان، ص ۲).

ساختار از طریق توالی عملکردهای انسانها در موقعیتهای خاص باز تولید می‌شود و سپس این عملکردها را سازمان می‌دهد (گیدنز، ۱۹۸۹، ص ۷).

عوامل انسانی اندیشه‌ها، فعالیتها و نیز زمینه‌های مادی و اجتماعی شان را پیوسته بازنگری می‌کنند. کنشگران در جستجوی احساس امنیت جهانشان را عقلانی می‌سازند (همان، ص ۹).

ساختار بندی تفکر و ارائه فرض نظری تحقیق

در این مقاله براساس نظریه‌های مورد استفاده در مورد ساختار بندی، تفکر به عنوان ساختار در نظر گرفته شده است و به این ترتیب براساس نظریه ساختاربندی گیدنز که هر کنشی را دارای ساختاری می‌داند بر این اساس می‌توان گفت که در ساختار تفکر یک فرد ساختارهای متنوعی وجود دارد و در این مقاله ساختارهای تشکیل دهنده تفکر به سه قسمت زمانی^{۳۵}،

³⁴ -structuration

³⁵ -temporal

کنشی^{۳۶} و دگرگونی^{۳۷} تقسیم می‌شود و به تبع هر کدام از ساختارهای مطرح شده از عناصر ساختاری خود تشکیل می‌گردد، بر این اساس می‌توان ساختار فکری را به ساختار زمانی و کنشی تقسیم کرد که همواره با تاثیرات ساختار دگرگون ساز (فرضیه‌های تحقیق) ساختار فکری نیز تغییر شکل می‌دهد و بدین ترتیب بنا بر اهمیت ساختار دگرگون‌ساز آن نیز به عنوان یکی از ارکان ساختار فکری مطرح شده است که در جداول ۲-۳-۴ ساختارهای تشکیل شده ساختار فکری، به صورت شاخص بندی شده بیان می‌گردد.

جدول شماره ۲: بررسی ساختار فکری از بعد زمانی

اجزای ساختاری	مفهوم	شاخصهای ساختاری
فرا گذشته	تاثیر ژنتیک بر ذهن	بررسی ژنتیکی - آشکار و پنهان
گذشته	مسیر اجتماعی شدن فرد	خانواده - مدرسه - دوستان - دانشگاه - رسانه ها
حال	روندتاثیر گذشته و وجود دگرگونی ها	نیاز - مشکلات - رضایت - خصوصیات فرد
آینده	مسیر تعیین شده جهانی	ارزشهای جهانی - گذران اوقات فراغت
فرا آینده	پرش از مرحله آینده (نقش خلاق فکر در ترسیم آینده)	ابداعات - تفکر خارج از قفس

جدول شماره ۳: بررسی ساختار فکری از بعد کنشی

شماره	اجزای ساختاری	شاخصهای ساختاری
۱	ساختار دینی	ساختار نظری - ساختار عملی - ساختار اخلاقی - ساختار ارزش دینی
۲	ساختار ارزشی	ساختار پوی - ساختار زیباییشناختی - ساختار آرزوها - ساختار انتخاب
۳	ساختار فرهنگی	ساختار عرفی - ساختار نمادی (ساختار سخن وری، ساختار، حرکتی، ساختار نوشتاری)
۴	ساختار تعقلی	ساختار فنی - ساختار استدلالی - ساختار نصیحتی
۵	ساختار احساسی	ساختار هنری - ساختار ابراز احساسی - ساختار عصبانیتی - ساختار خوشحالی
۶	ساختار خودمانی	ساختار بازی - ساختار شوخی - ساختار بی نقش

³⁶-action

³⁷-changer

جدول شماره ۴: بررسی ساختار فکری از بعد دگرگونی

ردیف	عناصر ساختاری	شاخصهای ساختاری
۱	ارزشها ^{۳۸}	ملاکهای انتخاب شغل - ملاکهای انتخاب همسر - شرایط ازدواج - موارد مصرف پول - آرزوها
۲	خانواده ^{۳۹}	وضعیت (شغل) والدین تحصیلات والدین - بالاترین مدرک در خانواده (روابط خانوادگی (مشورت با پدر و مادر - مشورت پدر و مادر - در میان گذاشتن مسائل - احترام والدین - اختلاف نظر - تشابه فکری والدین - عمل کردن طبق سلیقه خود.
۳	رضایت ^{۴۰}	خانواده - رشته خود - دانشگاه - روحانیون (دولتی و غیر دولتی) - مسئولین
۴	مشکلات ^{۴۱}	شغل - درآمد - تفریح - کنکور - ادامه تحصیل - مسکن - امکانات دانشگاه - روحی روانی - نگران آینده - خانوادگی - سربازی - بی هویتی - محدودیت دختر و پسر - ازدواج - جنسی - اعتقادی، اخلاقی - فساد اجتماعی - جو دانشگاه
۵	گذران فراغت ^{۴۲}	مطالعه - تلویزیون - گردش - ورزش - صحبت با دوستان - موسیقی - صحبت با خانواده کامپیوتر - ویدئو - ماهواره - خواب - شرکت در محافل
۶	عوامل فردی ^{۴۳}	جنسیت - سن - وضعیت تأهل - ترم - رشته - وضعیت سکونت

در بررسی حاضر از ساختار کنشی، ساختار تفکر دینی به عنوان متغیر وابسته و ساختارهای دگرگون ساز نیز به عنوان متغیرهای مستقل (فرضیه‌های تحقیق) انتخاب شده‌اند. در تعریف متغیر ساختار تفکر دینی^{۴۴} ابتدا به بررسی نظری این متغیر می‌پردازیم تا براساس مطالعات نظری ساختار تشکیل شده تفکر دینی را ترسیم نماییم.

ابعاد دین

ترنر دین را دارای سه بعد اصلی می‌داند: «باورها، که ماهیت تقدس و ماوراء الطبیعه را تعیین می‌کند.

- ارزشها، که در مورد مطلوبهایی که از ماوراء الطبیعه نشأت یافته، توضیح می‌دهند.
- مراسم (ساخت) که طلب مداخله ماوراء الطبیعه در جهان مادی را می‌نمایند.

38 - values

39 - family

40 - satisfaction

41 - problems

42 - leisure pass

43 - particulars personal

44 - religion structural

رابرستون دین را در سه بعد باورها، نمادها و اعمال مورد بررسی قرار داده است (Robertson, 1995, p5).

علامه طباطبایی دین را در سه بخش دانسته است، اعتقادات، اخلاق و عمل (طباطبایی، ۱۳۶۲، ص ۲۳).

چارلز ای. گلاک جامعه شناس امریکایی در سال ۱۹۶۲ برای انجام یک تحقیق تحت عنوان «آیا ایلات متحده آمریکا شاهد یک بیداری دینی است» به ساختن یک مفهوم عملی مجزا^{۴۵} با پنج بعد به شرح زیر پرداخت:

۱- بعد تجربی ناظر به تجربیات زندگی معنوی برای اشخاص که به آنها نایل می‌شوند. این احساس ایجاد می‌شود که با خدا یا یک ذات الهی در ارتباط هستند. ۲- آیین گرایانه یا مبتنی بر آیین دینی (آداب و وظایف دینی) ۳- بعد ایدئولوژیک که بیشتر بر اعتقادات دینی متکی است تا به عواطف و احساسات. بعد ایدئولوژیک که بیشتر بر اعتقادات دینی متکی است تا به عواطف و احساسات. ۴- بعد عقلانی، شناخت اصول جزمی و متون مقدس ادیان ۵- بعد تبعی یا پیامبری، یعنی همان پیامدها و تبعات تجربیات اعمال و اعتقادات دینی افراد در زمینه‌های مختلف زندگی (رضایی به نقل از: ژان پل دیلم، ۱۳۷۷، ص ۸۱).

با بررسی پایه‌های نظری ابعاد تشکیل دهنده دین (ترنر - رابرتسون - دورکیم - علامه طباطبایی - گلاک) و نیز با بررسی کتب دینی ساختار دینی تدوین گردید که به قرار زیر می‌باشد.

اجزای تشکیل دهنده ساختار دینی فرد عبارتند از: ساختار نظری - ساختار عملی - ساختار اخلاقی - ساختار ارزش دینی.

جدول شماره ۵: بررسی عناصر ساختار دینی و شاخصهای آن

ردیف	عناصر ساختاری	شاخصهای ساختاری
۱	ساختار نظری	وجود خداوند یکتا - اعتقاد به پیامبر و معجزه او - سعادت‌مندی
۲	ساختار عملی	مرجع - نماز - روزه - نماز جماعت - امر به معروف - نهی از منکر - جهاد - حج
۳	ساختار اخلاقی	امانت - وفایه عهد - حسادت - مهربانی - غیبت نکردن - عدالت - صبر و توکل به خدا
۴	ساختار ارزش دینی	مسلمان بودن همسر - رعایت حجاب - عزاداری برای امام حسین - حفظ سنتهای اسلامی - حل مشکلات با توسل به ائمه

⁴⁵- operatiore isole concept

روش پژوهشی

با توجه به ماهیت موضوع مورد مطالعه و تا حدی گستردگی آن از روش مشاهده مستقیم (مطالعات میدانی) و از تکنیک تحقیق پیمایشی استفاده شده است. در این تحقیق ابتداء، بر اساس بررسی ساختار تفکر دینی دانشجویان بر اساس شاخصهای (اصول دین، ارزشهای اسلامی، احکام و اخلاق) با استفاده از ابزارهای کمی و کیفی در پنج گروه طبقه بندی شدند که عبارتند از: دیندار، اعتقاد نظری به دین، اعتقاد عملی به دین، کم اعتقاد، دین گریز که در مرحله گروه بندی ابتدا ساختارهای دینی دین دار و ساختارهای دینی بی دین جدا شده و بعد ساختار اعتقاد نظری به دین و اعتقاد عملی به دین و بعد ساختار تفکری کم اعتقاد مشخص شدند.

افراد مورد مطالعه از میان تمام دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی تبریز به روش نمونه گیری تصادفی طبقه ای انتخاب شدند، بدین ترتیب ۳۲۵ دانشجو به عنوان نمونه مورد بررسی از جامعه آماری ۲۰۱۵۷ با استفاده از فرمول کوکران انتخاب گردید.

در این بررسی بر اساس ساختار دگرگون ساز و ساختار دینی دانشجویان ابزار اندازه گیری پرسشنامه را تنظیم نمودیم. در مورد اعتبار^{۴۶} وسیله اندازه گیری لازم به گفتن است که در واقع در برآورد اعتبار وسیله اندازه گیری از نظرات داوران خارجی بهره گرفته شده است. به عبارت علمی تر، نوع اعتبار مطرح شده در این پژوهش اعتبار صوری است و نیز در مورد روایی^{۴۷} وسیله اندازه گیری با توجه به اینکه طیف غالب در پرسشنامه این پژوهش لیکرت می باشد لذا از تکنیک آلفای کرون باخ که مخصوص این طیف است برای برآورد روایی استفاده شده است. لازم به توضیح است که قبل از تکثیر نهایی پرسشنامه، به تعداد ۳۰ پرسشنامه میان جامعه آماری مربوط پخش و جمع آوری کردیم تا ضمن انجام یک پیش آزمون^{۴۸} کم و کیف روایی

⁴⁶- Validity

⁴⁷-Reliability

⁴⁸-pilot study

سوالات پرسشنامه روشن گردد و با بررسی گویه‌های مورد بررسی با توجه به آلفای بدست آمده بعضی از گویه‌هایی که باعث پائین آمدن آلفا شده بود را حذف کرده و با توجه به نظرات نمونه خود گویه‌هایی جدید را جایگزین نمودیم و بر این اساس روایی ابزار اندازه‌گیری بصورت میانگین ۸۷٪ می‌باشد.

شیوه‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها به دو صورت انجام شده است: ۱- به صورت توصیفی که شامل جداول فراوانی و شاخصهای گرایش مرکزی، شاخصهای تغییرات و شاخصهای پراگندگی می‌باشند. ۲- واز آمار استنباطی از آزمونهای R پیرسون و رگرسیون تک‌خطی آنالیز واریانس یک طرفه (One-Way ANOVA) و آنالیز واریانس چند متغیره (Manova) استفاده شده است.

نتایج و یافته‌های پژوهش

در این تحقیق بنابر اینکه ساختارهای دینی دانشجویان در پنج طبقه اعتقاد نظری به دین، اعتقاد عملی به دین، کم اعتقاد و دین‌گریز تقسیم شده است در زیر به بررسی ساختار تاثیر گذار در هر یک از ساختارهای دینی تفکیک شده می‌پردازیم.

بررسی ساختار دینی تشکیل دهنده گروه دیندار

برای تفکیک ساختار دینی دینداران، ابتدا از متغیرهای مربوط به ساختار دینی برای هر دانشجوی میانگینی برای اعتقاد نظری (اصول دین و ارزشهای اسلامی) و اعتقاد عملی (احکام و اخلاقیات) و نیز میانگینی کلی از متغیرهای ساختار دینی آنها (اصول دین، احکام، ارزشهای اسلامی، اخلاقیات) بر اساس فرمان Compute در نرم‌افزار Spss محاسبه شد و بعد افرادی که میانگین اعتقاد عملی و نظری آنها و نیز میانگین ساختار دینی آنها بالاتر از ۴ بود بعنوان افراد دیندار انتخاب شدند و از لحاظ کیفی یعنی افرادی که میانگین اعتقاد نظری و عملی به دین

آنها بالاتر از (زیاد) بود به عنوان افراد دین‌دار انتخاب شدند که این تعداد ۹۳ نفر از نمونه آماری را تشکیل می‌دادند.

نتایج بدست آمده نشان می‌دهد که از علل گرایش گروه افراد دیندار، به دلیل محل سکونت و نیز به دلیل رضایت از رشته تحصیلی و خانواده خود و نیز مذهبی بودن خانواده و داشتن روابط صمیمی با خانواده و مشورت و در میان گذاشتن مسائل با پدر و مادر و نیز مشورت پدر و مادر اشاره نمود.

ارزشهای مطرح برای دانشجویان دیندار در خصوص انتخاب همسر، دیانت و تقوا، حسن خلق، هم سن و هم رشته بودن، و از ملاکهای انتخاب شغل این گروه می‌توان به: خواست خانواده، خدمت به جامعه، کار نیمه وقت و نیز درآمد اشاره نمود و نیز از موارد مصرف پول می‌توان (زیارت، لوازم تحصیلی، ازدواج و خدمت به جامعه) را مطرح نمود، و از آرزوهای این افراد در خصوص جامعه می‌توان به بهبود وضع جامعه اشاره نمود. مشکلات این گروه عبارتند از: امکانات دانشگاه، ادامه تحصیل و کنکور و مشکلات اعتقادی و اخلاقی در جامعه، و نیز این گروه در اوقات فراغت خود از ورزش، شرکت در محافل و صحبت با خانواده بهرمنند می‌شوند.

بررسی ساختار دینی تشکیل دهنده گروه اعتقاد نظری به دین

برای تفکیک گروه اعتقاد نظری به دین ابتدا از متغیرهای مربوط به اعتقاد نظری (اصول دین و ارزشهای اسلامی) و عملی (احکام و اخلاقیات) میانگین‌هایی بر اساس فرمان Compute در نرم افزار spss محاسبه شد و بعد افرادی که میانگین اعتقاد نظری آنها بالاتر از ۴ و میانگین اعتقاد عملی آنها پایین‌تر از ۴ بود به عنوان دانشجویان دارای اعتقاد نظری انتخاب شدند و از لحاظ کیفی در این تحقیق دانشجویانی هستند که اعتقاد نظری این دانشجویان از اعتقاد عملی آنها بیشتر است. یعنی این دانشجویان به مبانی دین و ارزشهای دینی اعتقاد دارند ولی کمتر در مرحله عمل از اعتقادات خود استفاده می‌کنند و بدین ترتیب در این مرحله نیز ۸۱ نفر انتخاب و از لیست جدا شدند.

پس علی که با عث شده این گروه از دانشجویان به اعتقادات خود کمتر عمل نمایند به شرح زیر می‌باشند:

وضعیت تأهل، مشورت با پدر و مادر و احترام به آنان ولی اختلاف نظر بخصوص در مسائل مذهبی و عمل به خواسته‌های خود در مقابل خواست پدر و مادر، عدم رضایت از استادان و رشته تحصیلی خود.

این گروه در ملاک انتخاب شغل به داشتن کاری مستقل علاقمند می‌باشند و از شرایط ازدواج این گروه می‌توان به استقلال فردی، اهمیت دادن به برگزاری جشن مفصل و میزان مهریه بالا در اول ازدواج اشاره نمود و در موارد مصرف پول: کمک به دیگران و به بهبود وضع جامعه اشاره کرد.

این گروه در گذراندن اوقات فراغت خود از تلویزیون، ماهواره، کامپیوتر، موسیقی استفاده می‌کنند و نیز در اوقات فراغت خود به گردش، ورزش، صحبت با خانواده، مطالعه، خواب، و کار بی‌هدف علاقه نشان می‌دهند.

و مشکلاتی که این گروه در زندگی با آن روبرو هستند شامل: ازدواج، نیاز جنسی، بیکاری، فساد اجتماعی و نیز مشکلاتی در کنکور و ادامه تحصیل می‌باشد. پس می‌توان چنین بیان کرد که به عللی چون بیکاری و نداشتن امکانات مالی برای رفع نیازهای خود و رواج ارزشهای مادی در جامعه و نیز تأثیر ارتباطات و رسانه‌های گروهی (تلویزیون، ماهواره، کامپیوتر، موسیقی) و نارضایتی از استادان و رشته تحصیلی خود باعث شده که با پدر و مادر خود اختلافاتی بیشتر در زمینه مسائل مذهبی داشته باشند و با وجود اعتقادات نظری قوی که در سیر اجتماعی شدن به دست آوردند، عواملی که ذکر شد باعث شده است که این گروه کمتر به اعتقادات خود عمل می‌کنند.

بررسی ساختار دینی تشکیل دهنده گروه اعتقاد عملی به دین

برای تفکیک گروه اعتقاد عملی به دین ابتدا از متغیرهای مربوط به اعتقاد عملی به دین (احکام و اخلاقیات) و متغیرهای مربوط به اعتقاد نظری به دین (اصول دین و ارزشهای اسلامی) میانگین‌هایی براساس فرمان Compute در نرم افزار spss محاسبه شد و بعد دانشجویانی که میانگین اعتقاد عملی آنها بالاتر از ۴ و میانگین اعتقاد نظری آنها پائین تر از ۴ بود به عنوان دانشجویان دارای اعتقاد عملی به دین انتخاب شدند و از لحاظ کیفی در این تحقیق دانشجویانی هستند که اعتقاد عملی این دانشجویان از اعتقاد نظری آنها بیشتر است.

یعنی این دانشجویان به احکام و اخلاقیات عمل می‌کنند ولی اعتقاد آنها نسبت به عمل آنها در سطح پائینی قرار دارد. و بدین ترتیب در این مرحله نیز ۳۸ نفر انتخاب و از لیست جدا شده و مورد بررسی قرار گرفتند که بر اساس اطلاعات بدست آمده می‌توان عللی که باعث شده که این گروه از دانشجویان از اعتقادات ضعیفی نسبت به عمل‌شان برخوردار داشته باشند، داشتن اختلاف نظر با خانواده خود در مورد مسائل مذهبی و ناراضی بودن از استادان خود اشاره کرد. ارزشهای مطرح برای این گروه در ملاکهای انتخاب همسر، دیانت، تقوا، وفاداری و شناخت قبل از ازدواج می‌باشد و در موارد مصرف پول: زیارت، ازدواج، مسکن، زمین، لوازم صوتی، تاسیس موسسه و خروج از ایران است.

بررسی ساختار دینی تشکیل دهنده گروه کم اعتقاد

برای تفکیک گروه کم اعتقاد ابتدا از متغیرهای مربوط به گرایش مذهبی برای هر دانشجوی میسنگینی برای اعتقاد نظری (اصول دین و ارزشهای اسلامی) و اعتقاد عملی (احکام و اخلاقیات) و نیز میانگین کل از متغیرهای گرایش مذهبی آنها (اصول دین، احکام، ارزشهای اسلامی، اخلاقیات) بر اساس فرمان Compute در نرم افزار spss محاسبه شد و بعد دانشجویانی که هم میانگین اعتقاد عملی و هم میانگین اعتقاد نظری آنها پائین تر از ۴ بود بعنوان افراد کم اعتقاد انتخاب شدند و از لحاظ کیفی یعنی افرادی که میانگین اعتقاد نظری و عملی به دین آنها پائین تر از (زیاد) و (متوسط) بود به عنوان کم اعتقاد انتخاب شدند. بدین ترتیب در این مرحله ۹۵ نفر انتخاب و از لیست جدا شدند.

از عللی که باعث شده این گروه از دانشجویان از اعتقادات نظری و عملی پائینی برخوردار باشند می‌توان به وجود اختلاف نظر با پدر و مادر در مسائل مذهبی در متغیر عوامل خانوادگی اشاره نمود. در متغیر رضایت این گروه به متغیرهای رضایت از مسئولان حکومتی، توفیق قوه قضائیه در برقراری عدالت، رضایت از دانشگاه، عدم رضایت از استادان خود و ناراضی بودن از رشته خود اشاره کرد. ارزشهای مطرح بر این گروه در ملاک انتخاب همسر: دیانت و تقوا، وفاداری و شناخت قبل از ازدواج نیز در شرایط ازدواج به هم سطحی خانواده‌ها، در موارد مصرف پول به لوازم تحصیل، خرید کامپیوتر برای خود، برای پدر و مادر، پیشرفت درسی، پس انداز، سرمایه گذاری اشاره کرد و در آرزوهای زندگی به خودسازی،

بهبود وضع جامعه، قدرت بدنی، پیشرفت درسی و در گذراندن اوقات فراغت خود به صحبت با دوستان، خواب، گردش و شرکت در محافل اشاره نمود.

پس می‌توان چنین بیان کرد که به علت نداشتن امکانات مالی برای رفع نیازهای خود، رواج ارزشهای مادی در جامعه، تأثیر دوستان، محافل موجود در جامعه، نارضایتی از استادان و وجود اختلاف نظر در مورد مسائل دینی با خانواده، اعتقاد نظری و عملی این گروه کم شده است.

بررسی ساختار دینی تشکیل دهنده گروه دین‌گریز

برای مشخص کردن این گروه از شعار شهادتین دین مقدس اسلام استفاده شده است. یعنی از دانشجویان مورد مطالعه دانشجویانی که در مورد یکتا بودن خداوند و اعتقاد به پیامبری حضرت محمد(ص) و معجزه ایشان شک و شبه داشتند به عنوان افراد دین‌گریز انتخاب شده و بدین ترتیب ۱۸ نفر انتخاب و از لیست جدا شدند.

از عوامل مؤثر بر دین‌گریزی این گروه می‌توان چنین بیان نمود که مهمترین عامل مؤثر در این گروه سن و تحصیلات مادر می‌باشد، بدین صورت که بیشتر افراد نمونه آماری در گروه سنی ۱۹-۲۳ قرار داشتند و تحصیلات مادر شان نیز بیشتر در سطح ابتدائی می‌باشد. و نیز نظر این گروه در مورد متغیرهای رضایت به عدم توفیق قوه قضائیه در برقراری عدالت و عدم رضایت از مسئولان دانشگاه و استادان خود اشاره نمود.

و از ارزشهایی که به آن اهمیت قائلند در ملاکهای انتخاب شغل به امکان پیشرفت علمی و در ملاکهای انتخاب همسر به دیانت، تقوا، پرستیژ، نجابت، هم‌سطحی خانواده‌ها و شاغل بودن همسر و در موارد مصرف پول: به لوازم تحصیلی، برای پدر و مادر، پس انداز، خرید کامپیوتر برای خود و در آرزوهای زندگی نیز به بهبود وضع جامعه و پیشرفت درسی اشاره نمود.

و نیز در گذران اوقات فراغت به صحبت با دوستان، خواب، شرکت در محافل، گردش می‌پردازند.

پس میتوان چنین بیان کرد که این دانشجویان به دلیل بحرانهای سنی، رواج ارزشهای مادی در جامعه، تأثیر دوستان، خواب زیاد، شرکت در محافل و نارضایتی از صداقت روحانیونی که

به مناسک مذهبی می‌پردازند و نیز عدم موفقیت روحانیونی که مسئولیتهای دولتی دارند، عدم توفیق قوه قضائیه در برقرای عدالت و ناراضی بودن از استادان و مسئولان دانشگاه خود باعث شده که این گروه در زندگی در این رده سنی از طرز تفکرهای ویژه‌ای برخوردار باشند.

بررسی نتایج بدست آمده از تأثیر ساختارهای دگرگونی‌ساز بر ساختار دینی دانشجویان:

۱- متغیرهای خانوادگی نقش مهمی در تقویت و تضعیف ساختار دینی دانشجویان بر عهده دارند که از جمله می‌توان به مذهبی‌بودن خانواده، مشورت والدین، مشورت با والدین و نیز به تحصیلات پدر و مادر اشاره کرد.

۲- بررسی متغیر عوامل فردی نشان می‌دهد که ادعای دین‌گریزی جوانان صحت ندارد و بخشی از تفاوتها امری طبیعی بوده و به اقتضای سنی دانشجویان مربوط می‌شود، که گروه سنی که بیشتر تحت تأثیر قرار گرفته گروه سنی ۱۹-۲۲ می‌باشد.

۳- بررسی متغیر رضایت نشان می‌دهد که به دلیل اینکه جامعه ما یک جامعه دینی است و عدم رضایت از جامعه نیز باعث تضعیف ساختار تفکر دینی دانشجویان می‌شود.

۴- بررسی متغیر ارزش‌های شخصی نشان می‌دهد که رواج یافتن ارزشهای مادی در جامعه و درآمدن ارزش‌های مادی بصورت وجدان جمعی باعث تضعیف ساختار تفکر دینی در دانشجویان و باعث بوجود آمدن اختلاف نظر آنان با خانواده‌شان می‌شود.

۵- بررسی متغیر اوقات فراغت نشان می‌دهد که ورزش، شرکت در محافل مذهبی و صحبت با خانواده و استفاده از تلویزیون در گروه دیندارن باعث تغییر ساختار تفکر دینی (تقویت اعتقادات مذهبی دانشجویان) و نیز استفاده از ماهواره، موسیقی غیرایرانی و خواب و کار بی‌هدف انجام دادن باعث تغییر ساختار دینی (تضعیف اعتقادات مذهبی) دانشجویان می‌شود.

۶- بررسی متغیر مشکلات نشان می‌دهد: که وجود مشکلات مادی، بیکاری، مشکلات جنسی، فساد اجتماعی و نگران آینده بودن، کمبود امکانات دانشگاه و مشکلات موجود در ادامه تحصیل موجب تضعیف ساختار تفکر دینی در دانشجویان می‌شود.

منابع

- ۱- استونز، راب. متفکران بزرگ جامعه شناسی. ترجمه: مهرداد میردامادی. تهران: نشر مرکز. ۱۳۷۹.
  - ۲- بلالی، اسماعیل. سنجش گرایش دینی دانشجویان روزانه دانشگاه تبریز و بررسی نقش یادگیری در آن. پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی. دانشگاه تبریز. ۱۳۷۷.
  - ۳- توسلی، غلامعباس. نظریه های جامعه شناسی. تهران: چاپ سمت. چاپ چهارم: ۱۳۷۳.
  - ۴- توسلی، غلامعباس. مفهوم جامعه شناسی دین. تهران: چاپ کیان. ۱۳۷۲.
  - ۵- رانی، مهدی. بررسی رابطه گرایش دینی با عزت نفس و خودکارآمدی در بین دانش آموزان سال دوم دبیرستان. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تبریز. ۱۳۸۲.
  - ۶- رضایی، علی. بررسی و مقایسه گرایش های دینی جوانان و والدین دوره پیش دانشگاهی. پایان نامه کارشناسی ارشد. پژوهش علوم اجتماعی. دانشگاه آزاد رودهن. ۱۳۷۹.
  - ۷- رفیع پور، فرامرز. سنجش گرایش روستائیان به جهادسازندگی. تهران: نشر ارغنون. ۱۳۷۲.
  - ۸- رفیع پور، فرامرز. توسعه و تضاد. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی. ۱۳۷۶.
  - ۹- رفیع پور، فرامرز. وسایل ارتباط جمعی و تغییر ارزشهای اجتماعی. وزارت فرهنگ و ارشاد. ۱۳۷۵.
  - ۱۰- ریتزر، جرج. نظریه های جامعه شناسی. ترجمه: محسن نلاش. تهران: انتشارات علمی. چاپ سوم: ۱۳۷۷.
  - ۱۱- شامحمدی، ترگس. بررسی تاثیر برنامه های تلویزیونی خاص نوجوانان بر روی ارزشهای دینی آنان. پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی. دانشگاه الزهراء. ۱۳۷۹.
  - ۱۲- شریفی، علی. بررسی عوامل اجتماعی - اقتصادی موثر بر پابندی دانش آموزان به ارزشهای دینی. پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی. دانشگاه شیراز. ۱۳۸۱.
  - ۱۳- کشاورز، امراه. بررسی جامعه شناختی تاثیر پایگاه اقتصادی اجتماعی دانشجویان بر نگرشهای دینی آنها. پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی. دانشگاه شیراز. ۱۳۷۹.
  - ۱۴- مجیدی، محمدحسین. درآمدی به جامعه شناسی دین. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شهید باهنر تبریز. ۱۳۷۸.
  - ۱۵- ندیمی، حمیرا. بررسی جایگاه دین در نظام ارزشی دانشجویان. پایان نامه کارشناسی ارشد. پژوهش علوم اجتماعی. دانشگاه شهید بهشتی. ۱۳۷۷.
- 16- Barley S. and Tolbert P. institutionalization and structuration studying the links between action and institution. Organization Studies. 1997
  - 17- Brooks L. Structuration theory and new technology analyzing organizationally situated computer-aided design information systems Journal 7. 1997
  - 18- Drenzo G. Human social Behavior. concepts and principles of sociology; Holt Rinehartwinston. 1990
  - 19- Giddens, A. The Class Structure of Advanced Societies. London: Hutchinson. 1973
  - 20- Giddens A. The Consequences of Modernity. Cambridge: polity Press 1990.
  - 21- Immanuel W. "The West. Capitalism and the Modern World-System." Review, XV, 4, Fall. 1992
  - 22- Merton R. Social Theory and Social Structure. New York: The Free Press. 1957
  - 23- William J. Critique of Pure Reason. Translated by Meiklejohn and Edited by Vasilis Politis. London: Everyman's Library. 1993
  - 24- Yates J. and W.J. Orlikowski. Genres of organizational communication: a structural approach in studying communication and media. Academy of Management Review. 1992